

MAŁGORZATA GMURCZYK-WROŃSKA

STANISŁAW PATEK W ŚWIETLE RAPORTÓW ROSYJSKICH URZĘDNIKÓW

Prezentowane dokumenty stanowią uzupełnienie do artykułu „Adwokat wobec rosyjskiego systemu karnego i politycznego – przykład Stanisława Patka”. Dokumenty te znajdują się w Archiwum Akt Dawnych, w zespole Kancelaria Warszawskiego Generał-Gubernatora, sygn. 3630 i 1575. Dokumenty zostały przetłumaczone z języka rosyjskiego. Dokumenty te to: 1) Pismo oberpolicmajstra warszawskiego pułkownika Piotra Mejera do generał-gubernatora Gieorgija Skalona z 25 IV 1908 r.; 2) załączona do tego Kopia raportu Podpułkownika Pawła P. Zawarżina – Naczelnika Oddziału Ochronnego z 28 III 1908 r.; 3) pismo generał-majora Piotra Mejera do Kancelarii Generał-Gubernatora z 16 XII 1912 r.

Piotr Mejer pełnił funkcję oberpolicmajstra w latach 1904-1915⁸⁰. Urząd oberpolicmajstra warszawskiego funkcjonował w Królestwie od 1839 r. (jego wprowadzenie było związane z ograniczaniem, a potem likwidacją samorządów miast). Urząd jako Zarząd Warszawskiego Oberpolicmajstra funkcjonował przy generał-gubernatorze.

Paweł Zawarżin to naczelnik Ochrony warszawskiej (Wydział Ochrony i Porządku Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie), czyli carskiej policji politycznej. Ochrona warszawska funkcjonowała przy Zarządzie Warszawskiego Oberpolicmajstra. Zawarżin funkcje tę pełnił w latach 1906-1910⁸¹. Ochrona⁸² (Oddział ochrony porządku i bezpieczeństwa państwowego) powstała w 1881 r., podlegała bezpośrednio Departamentowi Policji i Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Wojny. Z czasem jej wpływy były coraz większe, uniezależniła się nieznacznie od ministra spraw wewnętrznych.

⁸⁰ Szerzej H. Kiepuska, Z. Pustała, *Raporty warszawskich oberpolicmajstrów 1892-1913*, Wrocław 1971, s. IV-V. Mejer miał dość dobrą opinię wśród Polaków. Stefania Sempołowska zalicza Mejera i dyrektora kancelarii generał-gubernatora Jaczewskiego do „uczciwszych ludzi z władz urzędujących”, którzy „rozumieci, że wobec olbrzymiej liczby aresztowanych przez ochronę i władze żandarmskie dzieje się mnóstwo bezprawia i krzywd, chętnie szli za głosem, który im pomagał w niejedną sprawę wejrzeć i te krzywdy i bezprawia chociaż trochę zmniejszyć”, S. Sempołowska, *W więzieniach*, Warszawa 1960, s. 97; M. Olszewska, *Z czasów niewoli*, rkps BN, 7004, k. 8-9.

⁸¹ Szerzej A. Próchnik, *Z dziejów Ochrony Warszawskiej. Szkic ustrojowy i organizacyjno-historyczny*, w: idem, *Pisma: studia i szkice 1864-1918*, Warszawa 1963, s. 110.

⁸² Szerzej E. Kaczyńska, D. Drewniak, *Ochrona. Carska policja polityczna*, Warszawa 1993.

Dok. 1

Pismo oberpolicmajstra warszawskiego pułkownika Piotra Mejera do generał-gubernatora Georgija Skałona z 25 IV 1908 r.

Tajne

Do Warszawskiego Generał-Gubernatora.

Przedstawiając przy tym w kopii raport Naczelnika Oddziału Ochronnego z 28-go marca tego roku pod No 5540, donoszę Waszej Ekscelencji, że przeszukanie w mieszkaniu przysięgłego pełnomocnika P a t k a i areszt jego zostały wykonane na podstawie rozporządzenia Oddziału Ochronnego bez mojego udziału i zarówno ta okoliczność jak i brak oryginalnej korespondencji w sprawie (ołówkiem – podkreślenie w tekście) owego aresztowania pozbawiają mnie możliwości wydania opinii o zasadności przytoczonych w raporcie danych oskarżycielskich.

Zarazem uważam za swój obowiązek zaraportować, iż usunięcie z kraju P. Patka niewątpliwie może wywołać powszechne pretensje ze strony przysięgłych pełnomocników, w oczach których środek ten może okazać się skierowanym przeciwko wszystkim osobom, biorącym na siebie obowiązek obrony w sądach przestępców politycznych.

Dodam, iż P. Patek zajmuje określoną (podkreślone w tekście) i wielce solidną pozycję w miejscowej społeczności i był jednym z założycieli polskiej partii postępowej⁸³.

W swoich prywatnych kontaktach z władzami zachowywał się lojalnie, z dużym taktem i na zewnątrz w niczym nie przejawiał swojej politycznej nieprawomyślności.

Biorąc pod uwagę wyżej przedstawione, znajduję, iż propozycja Naczelnika Oddziału Ochronnego⁸⁴ o zakazaniu Patkowi zamieszkania powinno się w chwili obecnej pozostawić bez satysfakcji, do czasu przedstawienia dokładniejszych danych, mających ustalić winę Patka,

P.o. Ober-Policmajstra,
Pułkownik Mejer

Dok. 2

Ścisłe Tajne

Kopia raportu Naczelnika Oddziału Ochronnego Piotra Zawarzina z 28-go marca 1908 roku No 5540

Zgodnie z otrzymanymi przez Oddział Ochronny informacjami agenturalnymi, zasługującymi na zaufanie, przysięgły pełnomocnik Stefan Aleksandrow P a t e k⁸⁵, zamieszkujący w m. Warszawie, na ulicy Królewskiej, w domu No 25 nie należąc do konkretnej partii rewolucyjnej, współpracował w podziemnych wydawnictwach Polskiej Partii Socjalistycznej i świadczył stałe usługi zarówno tej, jak i innym partiom, nie tylko broniąc bezpłatnie oskarżonych, oddanych pod sąd, ale także występując jako

⁸³ Chodzi o Związek Postępowo-Demokratyczny.

⁸⁴ Chodzi o Pawła Zawarzina.

⁸⁵ Powinno być Stanisław Aleksandrowicz.

stały orędownik działaczy politycznych przed władzami administracyjnymi, a także organizując i udzielając swoim współtowarzyszom pomoc materialną.

Na początku miesiąca lutego tego roku przypadkowo zostały przechwycone notatki przetrzymywanej w X-m Pawilonie Warszawskiej Twierdzy Zofii O w c z a r e k, zatrzymanej w m. Sokołowie, guberni Siedleckiej i oskarżonej w sprawie udziału w napadzie na pocztę w m. Sokołowie i w sprawie zamachu na życie warszawskiego Generał-Gubernatora – adiutanta Skałona na ulicy Natalijskiej, 5-go sierpnia 1906 roku, które próbowała ona nielegalnie przekazać. W jednej z tych notatek, przeznaczonej dla przysięgłego pełnomocnika Patka, Owczarek nazywa go „towarzyszem” i, wspominając innych uczestników jej przestępstwa pod pseudonimami, prosi „towarzysza” Patka, aby bronił jej i uczestników przed sądem.

Biorąc pod uwagę wymienione okoliczności, 10 lutego tego 1908 roku u Patka została przeprowadzona, zgodnie z Regulaminem Państwowej Ochrony, rewizja w celu wykonania spisu do zbadania jego politycznej nieprawomyślności, a jego wzięto pod straż, na podstawie 23 art. „Zasad dot. terenów, na których ogłoszono stan wojenny”.

W wyniku rewizji u Stanisława Patka wykryto: (podkreślenie ołówkiem w tekście)

1., Kilka książek i broszur w językach rosyjskim i polskim, których obieg jest zakazany.

2., Broszura w języku polskim „Pamięci Stefana Okrzei”, wydana konspiracyjnie przez „Polską Partię Socjalistyczną”. W broszurze należy zwrócić uwagę na to, iż została w niej wydrukowana w całości mowa obrońcy Okrzei – Patka, wygłoszona przez niego na rozprawie przy drzwiach zamkniętych.

3., Trzydzieści wydrukowanych proklamacji o różnej treści, dotyczących Łódzkiego Lokautu i wzajemnej walki między socjalistami i narodowcami⁸⁶.

4., Dwanaście apeli w imieniu „Kierownictwa Honorowego Komitetu”, wzywających wszystkich do datków na rzecz robotników, którzy ucierpieli w wyniku lokautu w Łodzi, przy czym w apelu wskazano, iż datki przyjmowane są między innymi także przez adwokata Stanisława Patka – Królewska 25.

5., Napisany na maszynie do pisania jakiś katalog broszur w języku polskim, które ktoś zamierzał wydać, wśród których wymienione zostały: „Powszechne prawo wy-

⁸⁶ Chodzi o słynny lokaut (zamknięcie zakładów pracy przez fabrykantów i niedopuszczenie robotników do pracy) łódzki z grudnia 1906 r. Przedsiębiorcy chcieli w ten sposób zmusić robotników do rezygnacji z wywalczonych w czasie rewolucji umów. W odpowiedzi robotnicy podjęli akcje protestacyjne. Lokaut trwał do wiosny 1907 r. i zakończył się przegraną robotników. Przeciwko organizatorom oporu robotników, czyli PPS-Lewicy, PPS-Frakcji Rewolucyjnej i SDKPiL wystąpiła NZR (endecja). Stanisław Patek uczestniczył w tych wydarzeniach z ramienia Towarzystwa Kultury Polskiej w roli pośrednika i pojednawcy pomiędzy robotnikami i fabrykantami.

borcze”, „Walka reakcji z postępem”, „Strajki”, „Walka klas”, „Kto czym żyje”, „Wpływ rządu rosyjskiego na kulturę polską” i tym podobne.

6., Arkusz korektorski jakiejś gazety, z którego widać, że Patek wraz z innymi przysięgłymi pełnomocnikami tworzyli kółko specjalnie w celu bezpłatnej obrony politycznych oskarżonych⁸⁷.

7., List z Lublina administracyjnie zesłanej Julii Krotowskiej, w którym prosi ona Patka o wydanie zapomogi pieniężnej niejakiemu jej „towarzyszowi w nieszczęściu” Pawłowi Ryczkowi (w oryginale nazwisko w mianowniku: Ryczek) z „Warszawskiego Czerwonego Krzyża” / rewolucyjnego /.

8., List administracyjnie wydalonego przysięgłego pełnomocnika K. Sterlinga⁸⁸, który prosi Patka o wypłacenie mu zapomogi z jakiejś kasy⁸⁹.

9., List ukrywającego się przed sądem za granicą oskarżonego L. Linsburga, który pyta Patka, czy przepadła jego kaucja pieniężna i czy „jeszcze jest nadzieja na jego powrót do Kraju przed ustanowieniem Demokratycznej Republiki”.

10., Uwaga o niejakiem „Melchiorze Winklerze”, który podobno został stracony, ale w rzeczywistości żyje, tylko nie wiadomo gdzie przebywa.

11., Notatka o konieczności wypłaty zapomogi pieniężnej skazanemu Andrzejowi Józefowiczowi i jego matce⁹⁰.

12., Notatka „Zofia Owczarek – czy jest i gdzie siedzi”.

13., Notatki ołówkiem o różnych miejscach uwięzienia politycznych aresztantów.

14., Rękopis jakiegoś partyjnego sądu pomiędzy socjalistami i narodowcami, który miał miejsce w Zawierciu, Gubernia Piotrkowska.

W wyniku dokonanego spisu, zgodnie z regulaminem Państwowej Ochrony, stwierdzono:

1., że jeszcze w miesiącu listopadzie 1905 roku w m. Warszawie rozpowszechniły się masowo odezwy w imieniu jakiegoś „Związku pomocy ofiarom politycznym”⁹¹, w których informowano, iż kancelaria tego związku znajduje się w mieszkaniu przysięgłego pełnomocnika Stanisława Patka, na ul. Królewskiej, w domu No 25.

2., że obecnie zabity przez partię za demaskację Antoni syn Mateusza (Matwiejew) Drycz⁹², składając szczerze zeznania jeszcze 13 września 1907 roku, objął, że nie

⁸⁷ Chodzi o Konsultację Adwokatów Przysięgłych.

⁸⁸ Sterling Kazimierz, podobnie jak Patek, należał do Koła Obrony w Sprawach Politycznych (zw. także Kołem Obrońców Politycznych).

⁸⁹ Chodzi prawdopodobnie o Kasę Pomocy Adwokatów Przysięgłych.

⁹⁰ Na temat osób wymienionych w punktach 7, 9, 10, 11 oraz Zofii Owczarek informacje szczerkowe znajdują się w AAN w zespołach: Dokumenty i materiały władz carskich do ruchu robotniczego w Królestwie Polskim, KC PZPR, PPS. Akta oskarżenia władz carskich 1906-1911.

⁹¹ Chodzi o Koło Obrońców Politycznych.

⁹² Chodzi o prowokatora współpracującego z Ochroną Antoniego Dyrca.

zna przysięgłego pełnomocnika Patka, że do jego mieszkania wprowadził świadka Drycza pewien bojownik „Paweł”, który wypłacił mu tam na cele partyjne 60 rubli, – że w mieszkaniu Patka świadek spotkał różnych członków „Sztabu Organizacji Bojowej”; że Patek odwiedzał w miejscach uwięzienia swoich klientów, jako obrońca, przekazywał im różne nielegalne wydawnictwa.

3., że Patek dwa razy przyjeżdżał do warszawskiej twierdzy wraz z Leliwą-Kopystyńską⁹³, która miała zezwolenie na odwiedzanie aresztowanych ze służbą, jako jej służący, w celu przedostania się do miejsc uwięzienia politycznych aresztantów.

4., że Patek niejednokrotnie przywoził i przekazywał Zarządzającemu X-m Pawilonem sumy/środki pieniężne w dość znacznej ilości na wypłatę zapomóg więźniom politycznym bardziej biednym, według uznania samego zarządzającego; a skazanym na prace katorżnicze przywoził piękne skórzane pasy do podwiązywania oków.

5., że był raz przypadek, kiedy zarządzający X-m pawilonem zauważył, iż Patek przekazał aresztantom nielegalne gazety; poza tym zauważano, że w ogóle po odwiedzinach przez przysięgłych pełnomocników swoich klientów na korytarzach pawilonu pojawiały się przestępcze wydawnictwa.

6., że podczas planowanego lokautu piekarzy w m. Warszawie w zeszłym 1907 roku – Patek z własnej inicjatywy podjął się roli mediatora między właścicielami piekarni i przedstawicielami „Socjal-Demokratycznej Partii w Polsce i Litwie” w celu zapobieżenia lokautowi, przy czym zorganizował w swoim mieszkaniu trzy zebrania, na których byli obecni przedstawiciele wymienionej partii rewolucyjnej. Na pytanie właścicieli, skąd wziął tych przedstawicieli, Patek odpowiedział, że ma miejsce, do którego telefonuje i przysyła mu ich.

7., że w minionym roku w Zawierciu, Guberni Piotrkowskiej, w fabryce aukcyjnej miało miejsce zbrojne starcie między robotnikami socjalistami i narodowcami z powodu sporu o obchody dnia 1-szego lub 3-go maja; że z powodu tego starcia odbył się sąd partyjny, wyrokiem którego strony pozostały niezadowolone, i dlatego cała ta sprawa została przekazana do rozpatrzenia Patkowi, czym właśnie tłumaczy się obecność u Patka, skonfiskowanego podczas rewizji rękopisu o wspomnianym incydencie.

8., że Patek w celu uwolnienia spod straży wpłacił kaucję pieniężną do śledczego sądowego za osobę, przebywającą w areszcie pod cudzym nazwiskiem, o czym nie mógł nie wiedzieć.

Zapytany o wyżej wymienione okoliczności Patek wyjaśnił, że nie należy do żadnej partii politycznej, że zakazane książki były mu potrzebne jako przysięgłemu pełnomocnikowi w celu obrony, że interesował się i brał czynny udział w przerwaniu Łódzkiego Lokautu ze względów humanitarnych; że bronił politycznych i występował jako ich orędownik przed władzami administracyjnymi częściowo także ze względów humanitarnych, a częściowo z powodu sławy; że wcześniej rzeczywiście w jego mieszkaniu

⁹³ Chodzi prawdopodobnie o Annę Leliwową, członkinię Patronatu, która otrzymała od władz rosyjskich pozwolenie na odwiedzanie więźniów i udzielanie im pomocy.

była kancelaria zbierająca datki na ofiary polityczne, ale po wydaniu obowiązującego zarządzenia w tej materii wymieniony związek zakończył swoją działalność. /Tymczasem wiadomo, iż taki związek istnieje i sprawnie funkcjonuje do chwili obecnej/. Zaś na temat rękopisu o sędzię partyjnym w Zawierciu powiedział, że nie wie jak ten rękopis trafił do niego i przypuszcza, że zapomniał go u niego któryś z klientów.

Oprócz tego posiadamy informacje agenturalne, że Patek jest dużym autorytetem głównie wśród członków PPS-lewicy i jego zdanie w rozwiązaniu wielu spraw partyjnych jest decydującym, ale przy tym wcale nie jest uspokajającym i jest niezgodne z zamiarami rządu.

Według tych samych informacji agenturalnych, Patek był poinformowany o przygotowywanej ucieczce 10-ciu ważnych przestępców politycznych z Więzienia Śledczego /zostali oni wywiezieni w karcie więziennej przez przebranych rewolucjonistów/ i nawet brał osobisty udział w omówieniu tego przedsięwzięcia.

Patek, wykorzystując swoją pozycję społeczną i kontakty był stale informowany o tych posunięciach, które planowano przedsięwziąć w celu walki z ruchem rewolucyjnym, przekazywał te informacje w tendencyjnym świetle środowisku rewolucyjnemu, które już zamieszczało je nie tylko w swoich podziemnych organach, ale także w zagranicznych gazetach, skąd pod postacią wypisów trafiały do nielegalnej miejscowej prasy.

Patek przebywał pod strażą od 10 lutego do 5 marca tego 1908 roku.

O zreferowanym mam zaszczyt zameldować Waszej Ekscelencji na [nieczytelne]
Oryg. podpisał: Podpułkownik Zawarzin
Zgodne z oryginałem:

Referent: [podpis nieczytelny]

Dok. 3

Pismo oberpolicmajstra warszawskiego generał-majora Piotra Mejera do Kancelarii Generał-Gubernatora z 16 XII 1912 r.

Tajne

Wskutek zapytania z 12 listopada tego roku o No 2093 mam zaszczyt powiadomić, że według informacji agenturalnych Oddziału Ochronnego, odnoszących się do dawnych czasów, przysięgły pełnomocnik Stanisław Aleksandrowicz P a t e k, nie przynależąc do określonej partii rewolucyjnej, utrzymuje kontakty ze środowiskiem rewolucyjnym, wychodzące daleko za granice jego profesji i noszące charakter wspierania organizacji rewolucyjnych w ich przestępczej działalności. Szczegółowe informacje o działalności Patka w tym kierunku przytoczone zostały w meldunkach Naczelnika Oddziału Ochronnego z 8 marca 1908 r. o No 5540 i 3 maja 1911 r. o No 5346, przez które wszczęto korespondencję dotyczącą Patka, co widać z wniosku P. Głównego Naczelnika kraju z 28 kwietnia 1908 roku o No 2498 i doniesienia Kancelarii z 24 maja 1911 r. o No. 1038, zostały przerwane z powodu braku wystarczających danych, aby zastosować w stosunku do Patka karę administracyjną.

W zeszłym roku w sprawie przysięgłego pełnomocnika Patka została przeprowadzona rozprawa sądowa w trybie dyscyplinarnym, która według prywatnych informacji została rozstrzygnięta uniewinnieniem go w Sądzie Okręgowym, ale w Izbie Sądowej zakończyła się zakazaniem mu praktyki prawnej.

W bieżącym roku podczas wyborów do Dumy Państwowej Patek został wysunięty przez tak zwaną „partię postępowców” na kandydata na członka Dumy z miasta Warszawy; jednak kandydatura ta nie została podtrzymana przez partie lewicowe⁹⁴.

Zatem, jakichkolwiek nieprawomyślnych informacji o Patku pod względem politycznym i moralnym nie posiadam. -

GENERAL – MAJOR Mejer
Zarządzający Kancelarią (nieczytelnie)
Referent (nieczytelnie)

⁹⁴ Patek kandydował z ramienia Związku Postępowo-Demokratycznego.